

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 1

Haziran-2023

MAKALE BİLGİLERİ

**Aristoteles'in Düşüncesinde İnsan Ahlaki Eylemi ve İyi Kavramı Üzerine Bir
Değerlendirme**

An Evaluation on Human Moral Action and the Concept of Good in Aristotle's Thought

YAZAR

Merve Nur Yaman

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doktora Öğrencisi mrvnr06@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9129-8652

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 18.03.2023

Makale Kabul Tarihi: 22.05.2023

Sayfa Aralığı: 95-111

ÖZET

Antik Yunan düşüncesinin büyük filozoflarından Aristoteles'in ahlak düşüncesi, hocası Platon'a karşı kurmaya çalıştığı yeni bir felsefe anlayışının sonucudur. Bu doğrultuda Aristoteles, hocasının ahlak, insan eylemi ve iyinin ne olduğuna ilişkin görüşlerinden oldukça farklı bir ahlak fikri geliştirir. Aristoteles'te ahlak, daha çok insan ruhunda temel bazı huy ve alışkanlıkların nasıl meydana getirileceğiyle alakalıdır. Bu anlamda insan eyleminin ahlakiliği, kişinin her bir eylem bağlamı içinde doğru olanı seçmesi ve gerçekleştirilmesi ile ilişkilidir. Bununla birlikte, teleolojik bir doğa ve dünya görüşüne bağlı olan ve fiziksel olanı da bu teleolojik yapı içinde açıklayan Aristoteles'in insani eyleme ve onun ahlakiliğine bakışını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu anlamda onun ahlak düşüncesi, onun fiziksel gerçekliğe ilişkin daha büyük sistemiyle birlikte düşünülmelidir. Dolayısıyla Aristoteles'te insan eyleminin ahlakiliği, bu teleolojik sistem içinde, insan için "iyi" olanın ne olduğunun belirlenmesiyle yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda, bu çalışmada Aristoteles'in insan eylemi, iyi ve erdemlilik üzerine düşünceleri bağlamında ahlaki eylemi nasıl temellendirdiği ele alınacak, onun ahlak düşüncesinin temel bazı kavramlarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, ahlak felsefesi, iyi, insan eylemi.

ABSTRACT

The moral thought of Aristotle, one of the great philosophers of ancient Greek thought, is the result of a new understanding of philosophy that he tried to establish against his teacher Plato. In this direction, Aristotle develops an idea of morality quite different from his teacher's views on morality, human action and what is good. In Aristotle, morality is mostly about how to create some basic habits in the human soul. In this sense, the morality of human action is related to one's choosing and performing the right thing in each action context. However, Aristotle's view of human action and its morality, which is connected to a teleological view of nature and world and explains the physical within this teleological structure, should be evaluated in this context. In this sense his moral thought must be considered together with his larger system of physical reality.

Therefore, in Aristotle, the morality of human action is closely related to the determination of what is “good” for human beings in this teleological system. In this direction, in this study, it will be discussed how Aristotle grounded moral action in the context of his thoughts on human action, good and virtue, and some basic concepts of his moral thought will be discussed.

Keywords: Aristotle, ethics, good, human action

GİRİŞ

Aristoteles, hocası Platon’un, bir *sophosun* yani bir bilgenin yürüttüğü *philosophia* faaliyetine ve bu faaliyetin sonucu olarak öğrencinin ruhunun aklî olana döndürülmesine dayanan yönteme karşı çıkmaktadır. (1) Bu karşı çıkışın bir sonucu da Platon’un ahlak, insan eylemi ve iyinin ne olduğuna ilişkin görüşlerinden oldukça farklı bir ahlak fikri geliştirmesi olmuştur. Aristoteles’te ahlak, daha çok insan ruhunda temel bazı huy ve alışkanlıkların nasıl meydana getirileceğiyle alakalıdır. Diğer taraftan, teleolojik bir doğa ve dünya görüşüne bağlı olan ve fiziksel olanı da bu teleolojik yapı içinde açıklayan Aristoteles’in insani eyleme ve onun ahlakiliğine bakışını da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla Aristoteles’te insan eyleminin ahlakiliği, insan için “iyi” olanın ne olduğunun belirlenmesiyle yakından ilişkilidir. Bu anlamda hocası Platon’dan farklı olarak bir kendinde iyi ideasını kabul etmek yerine, kişinin tek tek her bir eylem bağlamında iyiyi kendisinin keşfetmesi ve orta ya da ölçülü olanı seçmesini düşüncesinin merkezine koyar. Bu bakımdan ahlaki olanın bulunmasında, insanın o eylem üzerine düşünmesi ve her durumda doğru olanı seçecek kadar alışkanlık elde etmesi önemli hale gelir. Aristoteles’in ahlak düşüncesinin, bir kendinde iyiyi kabul etmemesi bakımından hocasından, insan eylemini teleolojik bir şekilde açıklama çabasıyla da modern ahlaki düşünceden ayrıldığı söylenmelidir. Bu doğrultuda, bu çalışmada Aristoteles’in insan eylemi, iyi ve erdemlilik üzerine düşüncesi bağlamında ahlaki eylemi nasıl temellendirdiği ele alınacaktır.

Aristoteles düşüncesinde modern anlamda bir etik düşüncesi olup olmadığı tartışmalıdır. Zira, Aristoteles konu ile ilgili en önemli tartışmalarını yaptığı ve kendisine aidiyetinde şüphe olmayan *Nikomakhos’a Etik*¹ adlı eserinde, *eudaimonia*/iyi yaşamın ya da bir şahsın yetkin ve kendisine

---

¹ Bundan sonra *NE* şeklinde yazılacaktır.

yeterli olmasının formel şartlarını ortaya koyuyor gibidir. Üstelik yine modern akla uzak gelebilecek bir düşünce yolunu takip ederek insan yetkinliğinin ya da *Nikomakhos'a Etik*'te belirlenen ahlak fikrinin, siyasete bir hazırlık olarak düşünülebileceğini ve bu ahlakın yine bu siyaset içinde anlamlı olabileceğini hissettirmektedir. Bu doğrultuda onun temel sorusunun “iyi hayat”ın mahiyeti etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu doğrultuda *NE*, iyi yaşamın, insanın teorik faaliyetinin ve akla uygun bir eylem yaşamının birlikteliği bakımından anlaşıldığı bir izleğe sahiptir.

Fakat iyinin Aristoteles düşüncesinde, yalnızca ahlaki eylemleri kapsamaktan daha kuşatıcı bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Zira insanın ahlaki olarak isimlendirilebilecek eylemleri, insan *praksisisin* bir kısmını teşkil etmektedir. Şu hâlde, Aristoteles açısından, insan *praksisinde* ahlak fikrinin, failin eylemlerinde hangi açılardan yer aldığı gösterilmesi gerekmektedir. Bu anlamda, öncelikle Aristoteles’in yine tartışmalı bir ayrımı olan teorik ve pratik akıl ayrımına değineceğiz. Diğer taraftan, Aristoteles, insan eylemlerini ve iyiyi, öncelikle erdem (aretê) mekânı olarak *psukhênin* yani ruhun işlevinin (*ergon*) ne olduğunun belirlenmesinin gerekliliği üzerinden düşünmektedir. Zira Aristoteles’te erdem, bir şeyin iyiliğinin o şeyin işlevini tam manasıyla yerine getirmesiyle yakından ilişkili olarak düşünülür. Aristoteles, insani iyiyi, ruhun erdeme uygun etkinliği olarak düşünür. Bu noktada eylemlerin erdeme uygunluğunun belirlenmesi için bir ölçütün olması gerektiği doğal olarak akla gelir. Bu bağlamda “orta olma” ölçütünü geliştiren Aristoteles, modern ahlak düşüncesinde pratik bilgelik olarak düşünülen *phronêsis* yani her bir eylem için iyiyi keşfetme imkânını ortaya koymaktadır. Son olarak onun, tartışmasını siyaset fikri ile sonlandırdığı görülür. Bu durum onun, eylemi ve iyi düşüncesini, daha önce de ifade edildiği üzere, ahlak ve siyaset bütünlüğünde ele aldığı güzel bir ifadesidir. Şimdi bu arka planda, Aristoteles’in ahlak felsefesinin temel temalarına ve insanın eylemi ve iyi arasında kurduğu ilişkiye bakalım.

1. Aristoteles’te İnsan Eylemleri ve İyi

Aristoteles *NE* kitabına, her sanat (*tekhne*) ve araştırmanın (*methodos*) ya da her eylem (*praksis*) ya da tercihin (*proairesis*) bir iyiyi arzuladığı konusunda hemfikir olunmasına karşın, iyinin ne olduğu konusunun muğlak olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Diğer taraftan, iyinin, yine de “her şeyin arzuladığı şey” olmak bakımından belirgin bir anlamı vardır (Aristoteles, 1997, 1094a1-3). Bu doğrultuda yalnızca kendisi için istenen bir amacın, iyi ya da en iyi adını almaya layık olduğu açık Aristoteles’e, görünmektedir. İşte Aristoteles *NE*’deki kurgusunu, bu iyinin araştırması etrafında gerçekleştirir. Peki iyinin bu araştırmasını hangi bilim yürütecektir? Aristoteles, iyinin ne olduğuna dair araştırmanın siyaset bilimi tarafından gerçekleştirileceğini söyler. Öyle ki, kentler ya da toplumlar için neyin iyi olduğunu belirleme ya da yasa koyma gibi

durumları kapsayan siyasetin alanı, doğal olarak insan için iyi olanı da kuşatmaktadır. Aristoteles şöyle ifade etmektedir:

Bu bir kişi için ve kent için aynı şey ise, kent için olanını hem elde etmek hem de korumak daha önemli ve amaca daha uygun görünüyor. Çünkü o bir tek kişi için de istenen bir şeydir, ama bir budun için ve kentler için olursa daha güzel ve daha tanrısal olur. (Aristoteles, 1997, 1094b5.)

Şu hâlde Aristoteles insan eylemleri ve eylemlerin iyi ya da kötü değeri kazandığı bağlamı, etik ve politika bütünlüğünde kurgulamaktadır. Bu doğrultuda, her tercih ya da bilginin (*gnosis*) bir iyiyi amaçladığını söyleyen Aristoteles'e göre, siyaset de bir iyiyi amaçlamaktadır. Onun amaçladığı bu iyiliğe mutluluk (*eudaimonia*) demektir (Aristoteles, 1997, 1095a15-20). Bu doğrultuda Aristoteles'in, ahlak alanında ve *Nikhamakhos'a Etik* adlı kitabındaki temel sorusunun, iyi yaşam (*eu zen*) ve insan için iyinin ne olduğunun araştırılması olduğu söylenebilir. Bu araştırma, iyi yaşam için sahip olunması gereken erdemlerin araştırmasını içermektedir. *Eudaimonia* yani mutluluk, bu araştırmanın gayesi olarak, yalnızca kendinden dolayı istenen olarak belirlenir. Şu hâlde erdemlerin kendisi, bu mutluluğun elde edilmesi açısından araç değil, temelde erdemlerle bütünlüklü bir donanıma işaret eden amaçlardır. Bu anlamda Aristoteles için, *eudaimonia*, erdemlerle donanmayı, bu ise ömür boyu süren bir süreci ifade etmektedir. Bu anlamda Aristoteles bir insanın mutluluğu için, onun ömrünün sonunun beklenmesi gerekmektedir.

Aristoteles, insan eylemlerinin incelenmesini müstakil olarak değil fakat, pratik bilimler altında ele almaktadır. Ona göre insan eylemleri politikanın bir uzanımı olarak, karakter üzerinden ele alınmaktadır. Zira *ethikê*, terim olarak da karakter bilimi anlamında gelmektedir. Bu bağlamda *etik (ethikê)* (1), karakter, huy ya da örf manasına gelirken, onun modern dönemde olduğu üzere müstakil bir bilim olmadığı görülmektedir. Etik insan eylemlerinin bir boyutunu, yani karakterin erdeme uygun etkinliğinin bir araştırmasıdır. Etik araştırma, insan karakteri üzerinden bir araştırma yürütürken, insan eylemlerinin Aristotelesçi düşüncede tamamlayıcısı siyaset fikridir. Aristoteles, insan eylemlerini, ahlak ilmini de içine alan siyaset ana çatısı altında ele almaktadır. Bu bağlamda *NE*'de, insan eylemleri, *polis* için iyi olan ve birey için iyi olan temelinde kurulmaktadır. Buna göre, siyaset ve etik, insan eylemlerinin kuşatıcı bir anlatısını vermek açısından birlikte düşünülmek durumundadır. Zira, Aristoteles'in kendisi, ahlakı, siyasete biz hazırlık olarak düşünmektedir.

Aristoteles iyinin, bir tümeli olamayacağı ya da bir tane olamayacağını söylemektedir. İdea olarak iyi, insan için ulaşılabilir bir şey değildir. O hâlde bir şeyi iyi olarak adlandırmanın olanağı nedir? Sadece kendisinden dolayı tercih edilen ve amaç edinilen mutluluk, bu bağlamda, kendine yeterlik argümanı ile birlikte ele alınmaktadır. Aristoteles şöyle söylemektedir:

Demek ki kendisi amaç olan yalnızca bir tek şey varsa, aradığımız bu olur; daha çok şey varsa, bunların arasında en çok kendisi amaç olanı. Kendisi için aranan, başka bir şey için arandanan, hiçbir zaman bir başka şey için tercih edilmeyen de hem kendileri için hem de onun için tercih edilenlerden daha amaçtır (*telos*) diyoruz. En çok mutluluğun böyle bir şey olduğu düşünülüyor, çünkü onu hiçbir zaman başka bir şey için değil, hep kendisi için tercih ediyoruz. Ama onuru, hazzı, usu ve her erdemi hem kendileri için hem de mutluluk uğruna, onlar aracılığıyla mutlu olacağımızı düşündüğümüz için tercih ediyoruz. Oysa hiç kimse mutluluğu onlar uğruna ya da genel olarak başka bir şey uğruna tercih etmiyor. Bunun böyle olduğu kendine yeterliğinden de görünüyor, çünkü kendisi amaç olan iyi kendine yeter düşünülüyor (Aristoteles, 1997, 1097b5).

Bu noktada Aristoteles, kendine yeterli argümanını, insanın doğal yapısının toplumsallık olduğunu, bu bakımdan toplum içinde kendine yeterli olması şeklinde ifade etmektedir. Mutluluk ve kendine yeterlik, herhangi bir eksiklik içermemeleri ve kendileri için tercih edilmeleri bakımından ortaklaşırlar. Nihai bir iyi fikri ya da mutluluk fikri ile, insanın tekil tercihlerinin bir araya getirilmesi problemi bu bağlamda önem kazanır. Bu doğrultuda, insan için iyinin ne olduğu sorusunun, iyi yaşam ya da mutluluk (*eudaimonia*) ile nasıl ilişkilendiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu bakımdan, öncelikle insan bütününe farklı faaliyetleri olarak, teorik ve pratik aklın faaliyetinin daha yakından incelenmesi gerekmektedir.

2. Teorik-Pratik Akıl Ayrımı Bağlamında İnsan Eylemi

Bilindiği üzere Aristoteles teorik, pratik ve poetik her faaliyetin bir iyiyi gaye edindiğini söylemektedir. Diğer taraftan üç faaliyetin gerçekleştirdikleri iyi, ürünleri açısından farklı adlar almaktadır. İnsanın bir iyiyi meydana getirmeye yönelik eylemleri, kendilerinde olan bir gayeye yönelmeleri bakımından pratik bilimler altında ele alınmaktadır. Aristoteles'in teorik ve pratik akıl arasında ayrımı gittiği konusu oldukça tartışmalıdır. Zira Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde, doğrudan bir isimle bu tasnife işaret etmemektedir (Özturan, 2014, 105). Diğer taraftan, *psukhê*nin araştırmasının ilkelerinin farklılaşması bakımından bir ayrımın düşünülmesine imkân sağlayan ifadeleri mevcuttur. Pratik aklın Aristoteles'in düşüncesi bağlamında tikellere ilişkin akıl yürüten ve nesnesi olumsal olan ya da diğer bir ifade ile ilkeleri başka türlü de olabilecek nesnelere olan akıl olarak düşünülebilir. Diğer taraftan teorik faaliyetin nesnelere zorunluluğun hâkim olduğu bir alan olarak belirlenir. Bu doğrultuda Aristoteles üzerine yazılan literatürde, onun ilk kez teorik bilgelik (*sophia*) ve pratik bilgelik (*phronêsis*) arasında bir ayrımı gittiği söylenmektedir (Çötök, 2011, 147). Aristoteles şöyle söylemektedir:

Bilgelik (*sofia*) bir bilimdir ve doğa gereği en değerli nesnelere ustur. Bunun için Anaksagoras'a, Thales'e ve böyle kişilere basiret sahibi değil (*phronimos*), bilge (*sofos*) diyoruz. Çünkü insanca iyileri aramadıklarından ötürü kendilerine yararlı şeyleri bilmedikleri, büyük,

hayranlık verici, zor, Tanrısal ama yararsız şeyleri bildikleri söylenir. Oysa basiret, insansal şeylerle ilgilidir basiretli kişinin ödevi özellikle budur, iyi düşünüp taşınmaktır, diyoruz (Aristoteles, 1997, 1141b).

Bu doğrultuda, Aristoteles'in teorik faaliyetin ve pratik faaliyetin düşünüm süreçlerini ve erdemlerini birbirinden ayırdığı düşünülebilir. Diğer taraftan Aristoteles, pratik aklın erdemlerinin, teorik faaliyetin sahip olması gereken erdemlerden öncelikli olamayacağını belirtir. Ona göre, "nasıl ki hekimlik sağlıktan önce gelmezse basiret de bilgelikten ya da ruhun daha iyi bir kısmından önce gelemez" (Aristoteles, 1997, 1145a). Bu onun tümel ve tikel arasında yaptığı ayrıma ve tümelin tikele öncelikli olarak bilindiğine dair düşüncesine dayanmaktadır (Çötök, 2011, 148). Aristoteles'in teorik ve pratik akıl arasında neden bir ayrım gözetme ihtiyacı duyduğu konusu, insan eylemlerinin açıklanması bakımından oldukça önemlidir. Konunun ahlaki önermelerin kaynağı problemi ile oldukça ilgili olduğu fark edilmektedir. Bu anlamda iyi ve kötünün kaynağının ne olduğu sorusu, ya da ahlaki hüküm verme sürecinin nasıl gerçekleştiği konusu, teorik ve pratik aklın işlevlerinin ele alınmasını gerektirmektedir (Özturan, 2014, 66).

İnsan eylemleri açısından bu durumun önemi, siyaset ilminin tabi değil, vazi' olduğu fikri (*nomos*) gözetildiğinde önem kazanmaktadır. Bir ilmin vazi' olması, Aristoteles düşüncesi açısından onu, kesinlik alanının dışına çıkarmaktadır. Böylesi bir kesinliğin olmaması, insani eylem alanının, güzel, iyi ya da adil olan hakkında ihtilafa düşmeleri, diğer taraftan yine insani eylem alanının kuşatılamayacağı şeklinde anlaşılabilir (Aristoteles, 1997, 1094b12-25). Diğer taraftan, kesinliği olmayan ve kuşatılmaz bir alan olarak eylem alanının, dayandığı herhangi bir ilke var mıdır? Aristoteles, bu kuşatılmazlık durumunun ancak, eylemin kendi durumunun tikelliği içinde belirlenecek bir ölçütle aşılabileceğini düşünmektedir. Bu ölçüt ise, orta olma olarak belirlenir. Bu anlamda mutlak iyi yoktur. Yalnızca tikel tezahürlerden söz edilebilir. Her defasında karşılaşılan, farklı bağlamlar içinde iyidir (Özturan, 2014, 55). Şu hâlde, bağlamlar içinde iyi olarak eylemeyi ifade eden erdemlerin ve insan için temel erdem ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

3. Aristoteles'te *Ergon* ve Erdem (*Aretê*) İlişkisi

Yukarıda ifade edildiği üzere, Aristoteles mutluluk ve kendine yeterlik argümanını ortaklaşa ele almakta ve kendileri istenen iyinin bunlar olduğunu söylemekteydi. İyi hayat bu anlamda insan için hangi bileşenlere sahip olacaktır? Aristoteles insan hayatının *eudaimoniasını* da kendine yeterlik (*autarkes*) etrafında açıklamaktadır (Aristoteles, 1997, 1097b7-21). İnsanın kendine özgü işi ya da işlevi (*ergon*) nedir? Aristoteles bu bağlamda, insanın *ergonu* ile *entelekheiası* arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantı ancak teleolojik evren görüşü bağlamında anlamlı olarak anlaşılabilir. Zira Aristoteles'in doğal yer anlayışı, evrende her şeyin, bir gayeye doğru hareket ettiğini ifade eder. Buna göre insanın da gayeye doğru ilk hareketi zaten *De Anima*'da, ruh olarak

tabir edilecektir. Buna göre, organlaşmış cismin ilk yetkinliği olarak ruh, belli bir *ergona* sahip olarak anlaşılır (Aristoteles, 2000, 432b7-8). *Ergon*, işlev olarak düşünöldüğünde, Aristoteles'in insan eylemini, *ergon* üzerinden iyi kavramına bağladığı göröölür. *De Anima*'da yaptığı bu ayrımı, *NE*'te ruhun akıllı ve olmayan kısımları üzerinden ele almaktadır. Onun *NE*'te ifadeleri şu şekildedir:

O hâlde geriye akıl sahibi olanın- bunun da akla boyun eğen olarak, bir de akla sahip olan ve düşünöen olarak- bir tür eylem yaşamı kalıyor. Eylem yaşamından da iki türlü söz edildiğinden, bunun etkinlik hâlinde olan yaşam olduğu belirtilmeli; çünkü daha önemli diye ona dendiği düşünöölüyor. Eğer insanın işi ruhun akla uygun etkinliği ise ya da akıldan yoksun olmayan etkinliği ise ve belirli bir işin ve bu işte yetkin olanının işinin aynı olduğunu söylüyorsak, ...eğer böyleyse (ayrıca insanın işinin belli bir yaşam olduğunu, bu yaşamın da ruhun akla uygun etkinliği ve böyle eylemler olduğunu, erdemli insana yakışanın bunları iyi ve güzel bir biçimde yapması olduğunu, her şeyin kendisine özgü erdeme göre iyi yapılırsa, iyi gerçekleştirilmiş olduğunu da ileri sürüyoruz), insansal iyi, ruhun erdeme (*aretê*) uygun etkinliği (*energeia*) olur-üstelik yaşamın sonuna kadar etkinliği (Aristoteles, 1997, 1098a19)

Göröldüğü üzere, Aristoteles iyinin ve eylemlerin iyi anlamını gerçekleştirmesinin mekânını nefs/ruh olarak belirlemekte ve onun belli bir erdeme yönelik etkinlikte bulunduğunda bu anlamın gerçekleşeceğini söylemektedir. Aynı şekilde, *Eudomosa Etik*'te de "her bir şeyin ergonu onun gayesidir" demektedir (Aristoteles, 1998, 1219a8).

Aristoteles için, insani iyi, belli bir *ergona* ya da gayeye yönelik faaliyetin erdeme uygun olarak gerçekleşmesi durumunu ifade etmektedir. şu hâlde erdem nedir? Ona göre insani erdemin, bedene değil ruha ait olacağı açıktır. Zira, mutluluk ruhun erdeme uygun etkinliği olarak belirtilmişti. Erdemleri düşünce (*dianoetike*) ve karakter (*etikhê*) erdemleri olarak ayıran Aristoteles, düşünce erdemlerinin eğitim ile oluşacağını söylemektedir. Bu anlamda düşünce erdemlerinin oluşması, zaman ve deneyim gerektirmektedir.

Diğer taraftan, karakter erdemleri ise alışkanlıkla oluşmaktadır. Aristoteles, üstelik karakter erdemlerinin, küçük bir değişiklikle alışkanlık anlamına gelen *ethos*tan geldiğini söylemektedir. Karakter erdemlerini doğaya ait görmez Aristoteles. Zira, alışkanlıklar doğanın aksine başka bir heyetle yer değiştirebilir bir niteliktedir. Fakat bu, alışkanlıkları elde edecek bir doğamız olmadığı anlamına gelmemektedir (Aristoteles, 1997, 1103a20-25). Bu anlamda, insan bu doğasını örneğin ölçölü davranıya davranıya ölçölölük alışkanlığını kazanmaya sevk edebilmektedir. Buna göre, Aristoteles için, eylemlerin belli bir tarzda tekrarlanması, huyların (*hekseis*) meydana gelmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan, karakter erdemleri haz ve acı etrafında anlaşılır Aristoteles düşünöncesinde. Bu anlamda Aristoteles, insanın çocukluktan itibaren, gereken şeylerden haz

alınacak, gereken şeylerden kaçınma ya da acı duyulacak şekilde yetiştirilmesi gerektiğini söylemektedir (Aristoteles, 1997, 1104b10-15).

Aristoteles, erdemlerin ayrımlarını gösterdikten sonra, erdem ne olduğu konusuna geçmektedir. Ona göre, ruhta etkilenimler (*pathê*), *imkânlar* (*dunameis*-bu bağlamda kuvveler olarak düşünülebilir-) ve huylar (*hekseis*) gerçekleşmekte, erdem de bunlardan biri olmak durumundadır. Huylar, öfke, korku, yüreklilik vb. etkilenimlerin iyi ya da kötü durumda olmalarını ifade etmektedirler. Şu hâlde etkilenimler, erdem olamazlar. Diğer taraftan, erdemler imkânlar ya da kuvveler de olamaz. Zira, kuvveler bir şeyin imkân durumunu ifade etmektedirler. Bu anlamda, kendilerinde ya da doğal olarak bu anlamda iyi ya da kötü gibi anlamlara sahip olmalarını bekleyemeyiz. Şu hâlde erdemlerin huy olması gerekmektedir (Aristoteles, 1997, 1106a10-13.). Fakat huy olarak belirlemek erdemi erdem olmak bakımından belirginleştirmeye yetmemektedir. Erdemlerin tıpkı gözün erdeminin gözü ve onun işlevini iyi kılan şey olması gibi, insanın erdemi de onu ve onun işlevini iyi bir şekilde gerçekleştirmesini sağlayan huy olmak durumundadır. Bu durumda, insan eylemlerinin iyi anlamını ortaya çıkarmaya yönelik nasıl gerçekleştiğinin açıklanması gerekmektedir. Zira huyların oluşmasını sağlayan, bu eylem sürecidir.

4. Eylemlerde Orta Olma Ölçütü ve *Phronêsis*

Daha önce ifade edildiği üzere Aristoteles, “ruhun erdeme uygun etkinliği” ifadesi doğrultusunda, insani iyinin de ruhunun, erdeme göre eylemesi olduğunu düşünmektedir. Ruhun etkinliği olarak eylemler, Aristoteles’in orta olma olarak ifade ettiği bir ölçüt ile, erdeme uygun sıfatını kazanmaktadırlar. Fakat Aristoteles’e göre eylemlerde ortanın ne olduğunun belirlenmesi oldukça zor bir sürecin sonunda gerçekleşmektedir. Zira, ortanın kendisi insani eylemlerin alanına uygulanamaz bir matematik orta değildir (Aristoteles, 1997, 1106a30-35). Aristoteles şöyle ifade etmektedir:

Bir şeyin ortası diye iki ucundan eşit uzaklıkta olana diyorum ki, bu herkes için bir ve aynı şeydir. Bize göre orta diye ise ne fazla ne de eksik olana diyorum; bu ise tek değildir, herkes için aynı değildir...demek ki her bilen kişi aşırılık ve eksiklikten kaçır, ortayı (*mezon*) arar, onu tercih eder, bu orta ise şeyin ortası değil, bize göre orta olandır (Aristoteles, 1997, 1106a30-35)

Şu hâlde karakter erdemleri söz konusu olduğunda, erdemnin hedefi ortanın bulunmasıdır. Zira ancak bir *pathosun* yani etkilenimlerin ve bunların sonucu olan eylemlerin aşırılığı ya da eksikliği ve de belirlenebilir bir ortası bulunmaktadır. Aristoteles, erdemnin aklın dahil olduğu bir tercih sonucunda eylemde ortanın bulunması olduğunu eserinde net bir şekilde ortaya koymaktadır. Erdem bu doğrultuda “tercihlerin ilişkin bir huy” olarak anlaşılır ve bu anlamda akıllı bir varlığın tercihinin sonucu olarak, biri aşırılık biri eksiklik olan iki ucun ortasında bulunma huyu şeklinde

tarif edilir (Aristoteles, 1997, 1106b35-40). Orta ancak, kendisi hakkında karar verecek ya da başkaları için verdiği karar ile iyi bağlamlar yaratacak bireyin, özel şartları etrafında yakalanabilir. Zira eylemler en nihayetinde tek tek durumlarla ilgilidir. Aristoteles orta olanın bulunması faaliyetinin niteliğini *orthos logos* kavramı ile ifade etmektedir. Bu anlamda, *orthos logosun* ele geçirdiği orta, tikel eylemin iyi karakterini belirlemektedir (Aristoteles, 1997, 114b26-29, 1138b18-23). Bağlam içinde iyi olanın keşfinin sonucu, tek tek eylemler bakımından kişiye norm koymaktadır. Bu anlamda, keşif sürecinin sonunda bir tür, iyi anlamı hasıl olmakta ve kişi buna göre davranmakta bir yaptırım bulmaktadır. Şu hâlde mutlu yaşam tutkuların ya da hazların olmadığı bir yaşam değil, fakat itidalin eylemlerin ölçütü kılındığı bir yaşamdır (Satıcı, 2013, 36).

Fakat bu noktada, ortanın kişinin tercihi ile bağı sorgulanabilir. Zira, ortanın akli bir şekilde tercihi erdemin kendisini ifade etmektedir. Şu hâlde bir şeyi tercih etmek Aristoteles için ne anlama gelmektedir? Aristoteles bu doğrultuda isteyerek ve istemeyerek yapılan eylemler arasında bir ayrımı gitmektedir. Ona göre zorla ya da bilgisizlik nedeni ile yapılan eylemler, istemeyerek yapılmaktadır. Şu hâlde isteme ya da istememe anlamı, kararın bağlamına bakılarak belirlenmektedir. Fakat tercih (*proairesis*), istemenin kendisinden ayrılmaktadır. Zira isteyerek yapmak örneğin çocukların davranışlarında da rastlanılır bir şeydir. Bu anlamda isteme daha çok amaç ile, tercih ise amaca götüren yollarla ilgili olarak düşünülmektedir. Aynı şekilde tercih iyi ve kötü anlamları ile ilişkilendirilmektedir. Tercih fikrini Aristoteles bu doğrultuda, kendine hâkim olma (*enkrateia*) ve akıllılık ile birlikte ele almaktadır (Aristoteles, 1997, 1111b15.). Tercih, enine boyuna düşünülerek yapılan bir şey ise, ne hakkında böyle düşünerek karar verdiğimiz belirlenmesi gerekmektedir. Aristoteles'e göre bu tercihin sonucu olarak erdemin cinsi biçimsel olarak orta olma olarak belirlenir. Ruhta, bu eylemleri erdeme uygun gerçekleştirmeyi sağlayan huylar bulunmakta ve isteyerek edinilmektedirler.

5. *Phronêsis* ve Tecrübe

NE'te yaptığı bu ruhun akıllı ve akıllı olmayan ayrımını, akıllı olan kısmın araştırması üzerinden sürdürmektedir. Buna göre ruhun akıllı olan kısmı, ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelere bakan ve ilkeleri başka türlü olamayacak nesnelere bakan yan olarak ayrılmaktadır. Başka türlü olamayacak ilkelere dayanan nesnelere, bilimin (*epistêmê*) konusunu oluştururken, diğer kısım kendileri hakkında bir tercih sürecini ve düşünüp tartmayı (*logistikon*) gerekli kılmaktadırlar. Her iki yanın kendilerine özgü bir erdemi olacağı açıktır. Fakat her ikisinin de görevinin doğruluk olduğu açıktır. Ruhun kendisini doğruluğa ulaştıran beş şey vardır ona göre. Bunlar sanat (*tekhnê*), bilim (*epistêmê*), basiret (*phronêsis*), bilgelik (*sofia*) ve akıldır (*nous*) (Aristoteles, 1997, 1139b15-20).

Aristoteles bu noktada, başka türlü olabilecek ilkelere dayanan nesnelere ve böyle olmayanlar arasında yaptığı ayrımı tekrar işletmektedir. Buna göre bilimin nesnesinin *II. Analitikler*'de açıklandığı üzere değişmeyecek şeyler olduğu açıktır. Diğer taraftan “olduğundan baka türlü olabilecek bir nesne” üretilen (*poiêton*) ya da yapılan (*prakton*) bir şey olabilir (Aristoteles, 1997, 114035-40). Fakat sanatlar eylemle değil, daha çok doğru aklın (*logu alethus*) kendisine eşlik ettiği bir yaratma ile ilgilidir. Diğer taraftan Aristoteles'in basiret erdemini, ilkelere özgü erdemi akıldan (*nous*) ve her sanatta en usta sanatçılar için kullanılan ve esasen sanatın erdemi olan bilgelikten (*sofia*) de ayrı düşündüğü görülmektedir. (Aristoteles, 1997, 1141b10.)

Basiret yani *phronêsis* ise, Aristoteles'in tartıştığı bağlamda önemli bir yere konumlanır. Ona göre, basiret sahibi kişi yani *phronimosun* işi, “bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak, nelerin kendisi için iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmesi”dir (Aristoteles, 1997, 1140a25-30). Bu bakımdan *Phronêsis NE* eserinde, şu şekilde tarif edilir:

Nitekim eylemlerin ilkeleri yapılan şeylerin ereksel nedenidir, ama haz ve acı yüzünden bozulmuş kişi ilkeyi hemen göremez. Her şeyi onun için ve onunla tercih edeceği ve yapacağı ilkeyi de göremez, çünkü kötülük ilkeyi yok eder. Dolayısıyla akli başındalığın (*phronêsis*) insansal iyilerle ilgili, akılla giden, doğru, uygulayıcı bir huy olması zorunludur (Aristoteles, 1997, 1140b20-21).

Aristoteles, *phronêsis* ile ilgili tartışmasını onu daha anlaşılır kılacak birtakım kavramlar etrafında sürdürmektedir. Bunlar iyi düşünme (*euboloia*), doğru yargılama (*sunesis*) ve anlayış (*gnome*) olarak sıralanır. Bu anlamda *phronimos*, büyük ölçekte iyi durumda olmaya götürecek yaşam biçimini seçmede, hem de tikel şeylerde iyi olanı keşfetmede iyi düşünen, doğru yargılayan ve kavrayan kimse olarak sunulmaktadır. Onun doğru yargısı (*sunesis*), tercihin (*proairesis*) üzerinde düşünülüp taşınabilen nesnelere üzerinde gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (Aristoteles, 1997, 1142a; Çötök, 2011, 134), Şu hâlde *phronêsis* faaliyeti, her ne kadar bilim alanı gibi kesinliğin olmadığı bir alanı kuşatsa da nihai olarak tikel şeyler hakkında birtakım yargılarda bulunduğu ve buna göre eylediği anlaşılmaktadır. Aristoteles'in bütün bu özellikleri *phronimos* yüklediği ve onun tek tek şeylerin sonuçlarına yönelik bir tercihte bulunduğu görülmektedir (Aristoteles, 1997, 1143a20-35; Çötök, 2011, 136). Bu doğrultuda *phronêsisin*, doğru bir huy (*heksis*) olması dolayısıyla karakter erdemleri ile ilişkilendiği ve huy olması hasebiyle bunun bir alışkanlık ve devamlılıkla yapıldığını ifade etmektedir. Diğer taraftan o, akılla, genel iyinin tercihi konusunda bir araya gelmektedir. Bu anlamda, tek tek tikelerde ortaya çıkan bir erdem olmasına karşın aynı zamanda aklın bir erdemidir (Çötök, 2011, 138)

Phronêsisin Aristoteles'in ahlak düşüncesinin anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zira, Aristoteles *phronêsis* ve onu gerçekleştiren fail olarak *phronimosu*, hem kendisi açısından hem de onun başka insanlarla ilişkisi açısından iyi olanı görebilme fikri ile

ilişkilendirmektedir (Aristoteles, 1997, 1141b24, 1141b30-33). Bu bağlamda, onun *phronimosu*, “tek tek her bir bağlamda iyinin ne olduğunu keşfetme” fikrine dayanmaktadır. (Aristoteles, 1997, 1141b9). Bu doğrultuda, tecrübenin bu noktada oldukça önemli bir yere konumlandığı görülmektedir. Zira *phronimos*’un pratik bilgeliği, her türlü bağlamın tecrübesinin birikmesine, karşılaşılan her bağlamda iyiyi keşfetmeye yönelik bir huyun edinilmesini kapsamaktadır. Aristoteles tecrübenin sağladığı bu görmek şeklini oldukça önemli bulmaktadır (Aristoteles, 1997, 1143b12-14.) Zira insan eylem alanının, tek tek hadiselerden oluştuğu ya da kuşatılamaz olduğu kabulü, Aristoteles’i bu alan hakkında nihai ve kesin ilkelere ulaşamayacağı fikrine götürmektedir. Şu hâlde bu alanda tecrübenin önem kazanması beklenir bir sonuçtur. Kesinliğin olmadığı eylem alanında söz sahibi, her türlü bağlamın tecrübesine deneyim yolu ile ulaşmış *phronimos*’tur. Öyle ki Aristoteles, yaşı ilerlemiş *phronimos*ların, belki bu bağlamda geleneğin de tecrübeleri ile oluşmuş birikimin önemine vurgu da bulunmaktadır. Aristoteles bu konuda şöyle söylemektedir:

Oysa doğal olarak bilge olan hiç kimse yok, ama anlayış, doğru yargılama ve us edinilebilir. Kanıtı da şu: bunlar yaşla birlikte gider, neden doğa olduğundan ötürü, yaş, us ve anlayış taşır diye düşünürüz. Bunun için us hem başlangıç hem de sonuçtur. Kanıtlamalar bu ilkelere yola çıkarak ve bu öğelerle ilgili gerçekleşir. Dolayısıyla deneyimli kişilerin, yaşlıların ya da akılı başında kişilerin kanıtlanmamış görüşlerine ve kanıtlarına kanıtlamalardan daha az değer vermemek gerekir. Çünkü onlar deneyime dayanan bakışlarıyla sağ bir şekilde görürler (Aristoteles, 1997, 1143b10-17).

Peki *phronimos*, bu bağlamlar içinde iyiye karar verirken neyi ölçüt olarak almaktadır? Diğer bir ifade ile pratik aklın dayandığı herhangi bir teorik ilkedan bahsedilebilir mi? (Özturan, 2014. 133). Orta olmak ölçütünün Aristoteles’te Platon’un mutlak iyi fikrinin gücünü kıran bir yanı vardır. Zira, Aristoteles daha önce de ifade edildiği üzere, insani eylemlerin gerçekleştiği bağlamlar kuşatılamaz ve öngörülemezdir. Zira her insani eylem durumunun, kendine has birtakım ilineklere sahip olduğu görülmektedir. Şu durumda ilke ve fiili durum arasında bağlantı nasıl kurulacaktır? İşte bu doğrultuda Aristoteles, pratik aklın eylemin belli bir ortayı yakalaması ile meydana gelecek iyinin keşif sürecinin tasviri yapılmalıdır.

Pratik aklın bilgeliği olarak *phronêsisin*, her bağlamın deneyiminin tekrarlanması ve sonuç olarak tecrübe kazanma ile doğrudan ilişkili olduğu söylenmişti. Şu hâlde, tecrübeye dayanan bir bilgeliğin, zamansal olarak uzun bir sürecin sonunda yetkinliğe ulaşacağı aşıkardır (Aristoteles, 1997, 1142a12-23). Fakat tecrübenin kendisi, akıl ile nasıl ilişkilenebilir? (Aristoteles, 1997, 1141b14-22). Bu sorunun cevabı şu bakımdan önemlidir ki, eyleminde iyi anlamını meydana getiren bireyin tercihi, tekil eylemin sürecine yöneliktir. Aristoteles akli şu şekilde

tanımlamaktadır: “tek tek şeylerden tümel olanlar çıkar. Öyleyse bunlarla ilgili bir sezgi olmalıdır: işte bu akıldır (*nous*) (Aristoteles, 1997, 1143b5). Basiret tek başına yeterli görünmez Aristoteles’e. Bu bakımdan aklın rolünü vurgulamak istemektedir. Tek teklerden tümelin sezgisi olarak *nous*, sağ akıl olarak huya eşlik ederse, bu erdem olarak düşünülür. (Aristoteles, 1997, 1144b25-30) Bu anlamda, *phronêsis* ve *nous* arasında bir bağlantının var sayılması gerekli görünmektedir. Aristoteles şöyle söylemektedir:

Basiretin ise bir bilim olmadığı açıktır, çünkü dediğimiz gibi, o sonuçla ilgilidir. Olan şey böyle bir şeydir, uygulamayla ilgilidir, usa karşıttır. Çünkü us, nedeni olmayan tanımlarla ilgili, basiret ise bilim değil, duyumu olan şeyin sonucuyla ilgilidir (Aristoteles, 1997, 1142a).

Nous ifade edildiği üzere, tek tek tikellerden tümelin sezilmesi olarak anlaşılacaksa, *phronimosun* tek tek bağlamlar içinde iyiyi keşfi bakımından *nousa* dayanmak durumunda olduğu düşünülebilir. Zira *nousun* bilginin ilklerinin anlaşılmasını sağlayan erdem olduğu söylenmektedir. (Çötök, 2011, 149.)

Fakat, bu anlatıya rağmen kötülük (*kakia*), kendine hâkim olamama (*akrasia*) ve canavarlık (*teriotês*) gibi durumlar nasıl ortaya çıkmaktadır. Kötülüğü erdemın karşıtı olarak düşünmektedir Aristoteles (Aristoteles, 1997, 1145a15-20). Aristoteles özellikle kendine hâkim olma ve olmama durumlarının nasıl gerçekleştiği üzerinde durmaktadır. Buna göre, kendine hâkim olan kişi akıl yürütmesinde tutarlıdır, hâkim olamayan kişinin tutarlı bir akıl yürütme sürecine sahip olmadığı görülmektedir. Üstelik eyleminde, kötü olduğunu bilmekle beraber tutkusunun (*pathos*) peşinden gitmektedir. Diğer taraftan, kendine hâkim olan kişinin (*enkrates*) akıl yürütmesi sayesinde, eylemdeki çirkinliği göreceğini söylemektedir. Bu anlamda ölçülü kişi (*sofrana*), kendine hâkim olan, karakteri sağlam kişi olarak görülür. (Aristoteles, 1997, 1145b10-20). Bu anlamda sağlam akıl yürütme, kendine hâkim olma ve karakter tamlığı birlikte giden şeylerdir.

6. Politika ve İyi Yaşam

Aristoteles *NE* adlı eserinin son üç kitabında siyaset ile ilgili konulara girmektedir. Zira ona göre, her türlü insani ilişki, büyük ölçekte toplumsal olanın parçalarıdır. İnsanlar yaşamın gerekleri nedeniyle bir araya gelirken, yasa koyucular ise adil olanın ilişkiler içindeki sürekliliğinin sağlanması için çaba harcamaktadırlar (Aristoteles, 1997, 1160a7-15). Eşitlerin dostluğunu ele aldığı yedinci kitapta, krallık, aristokrasi ve timokrasi olmak üzere üç tür yönetimden söz etmektedir Aristoteles (3). Yönetim şekillerinin en iyisi olan krallıkta, ancak kendisine yeten (*autarkes*) ve bütün iyiler açısından üstün olan kişi kral olmaktadır. Kralın karşıtı olan ve kendi için peşinde koşan tirandan farklı olarak, kendisi için hiçbir şeye gereksinim duymamakta ve yönettiği kişiler için yararlı olanı kovalamaktadır.

Onuncu kitapta, Aristoteles'in yönetim biçimleri ve dostluk ile ilgili yürüttüğü tartışma, hazlar üzerinden en iyinin ne olduğu sorusuna bağlanmaktadır. Erdem, dostluk, hazdan sonra, insani şeylerin hedefi (*telos*) olarak, mutluluktan bahsetmek gerektiğini söyler Aristoteles (Aristoteles, 1997, 1176a30-33). Peki iyi düşüncesi mutlulukla nasıl birlikte düşünülmektedir? Aristoteles'in mutluluğu, bir etkinlik (*energeia*) olarak gördüğü belirtilmişti. Fakat, bu etkinliğin bir başkası için değil, kendisi için tercih edilen bir şey olması gerektiği açıktır. Bu anlamda mutluluk, her şeyin kendisi için yapıldığı şeydir de. Mutluluğun bu kendine yeten ve kendisi dışında bir şey beklemeyen etkinlikleri, erdeme uygun eylemler olarak görülmektedir. O hâlde mutluluğun, en yüksek erdem uygun olarak düşünülmesinde beis yoktur. Bu ise, en iyiye özgü bir faaliyet olarak görülmektedir. Aristoteles bu faaliyeti, teorik etkinlik (*teoretikê*) olarak düşünmektedir. Zira teorik faaliyetin kendine yeter ve sürekli olan yapısının, bu tam mutlulukla ilişkili olduğu açıktır. Teorik faaliyetin kendine has bir haz taşıdığı ortadadır. Aristoteles bu durumu şu şekilde tarif etmektedir:

Oysa us etkinliği teori ile ilgili olduğundan ötürü, erdemce farklılık taşır, kendisi dışında hiçbir hedefe yönelmez, kendine özgü bir haz taşır (bu da etkinliği kamçılar) kendine yeterlidir, dinginedir, bir insan için olabildiğince kesintisizdir, mutlu bir kişiye yakışan bütün öteki özellikler, bu etkinliğe uygun görünür. Demek ki bir insanın tam mutluluğu bu olsa gerek. Ama yaşamın tamamını kapsarsa, çünkü mutlulukla ilgili konularda tam olmayan bir şey olmaz (Aristoteles, 1997, 1177b15-20).

Aristoteles'in mutluluk ve teorik etkinlikle ilgili ulaştığı bu sonuçlar onun, daha önce de bahsedildiği üzere, bir kişiyi, o kişi yapan şeyin us olduğunu düşünmesidir. (Aristoteles, 1997, 1178a1-2) Şu hâlde, şahsı belirleyen *nous* etrafında, onun için iyi olanın akla göre bir yaşam (*kata ton noun bios*) olacağı konusunda şüphe yoktur. Aristoteles akla göre bir yaşam dediği bu teori faaliyetini, tanrıların mutlu yaşamına benzetmektedir. O şöyle söyler: "Tanrılar için yaşamın bütünü mutludur, insanlar içinse, bu tür bir etkinliğe benzer etkinlikleri bulunduğu ölçüde" (Aristoteles, 1997, 1178b26-28). Diğer taraftan karakter erdemlerinin bu yaşamı tamamlaması gerekmektedir. Zira insan olması hasebiyle, dışsal birtakım şeylere gereksinimi vardır. Aristoteles, *NE I*. Kitap'ta, iyileri dış iyiler, bedenle ve ruhla ilgili iyiler olmak üzere üçe ayırmaktadır. Dış iyileri, soyluluk, güzellik, evlat sahibi olmak gibi dışsal durumlar üzerinden düşünür (Aristoteles, 1997, 1099b34). Bu bakımdan bir yaşamın iyi ya da mutlu olduğunu söyleyebilmek ise hem erdem bakımından hem de yaşam açısından bir tamlık gerektirmektedir. Fakat o şöyle söyler:

Dış iyiler olmaksızın mutlu olunamasa bile, sanılmamalı ki, mutlu kişi olmak için pek çok, büyük şeylere gerek duyulacak: kendine yeterli ve eylem ise aşırılıkta değildir; “denize-karaya egemen olmadan da iyi şeyler yapmak olanaklıdır (Aristoteles, 1997, 1179a2-5).

Aristoteles’in buradaki tartışmasının nihai olarak yasalara bağlandığı görülmektedir. Zira bütün bu anlatılanların yanında, küçüklükten itibaren doğru bir eğitim almayanların karakterlerinin çok kolay değişmeyeceğini gören Aristoteles’e göre, devreye yasa girmek durumundadır. Zira toplumsal bir iyinin gerçekleşmesi için Aristoteles en iyi seçeneğin, kamusal, doğru bir denetimin olması gerektiğini düşünmektedir. Ortak denetimin yasalara, yasaların ise erdeme dayanacağı açıktır. Şu hâlde yasa koyucunun, deneyimine dayanarak insanları daha iyi kılmaya yönelik birinin olması gerekmektedir. Yasa koyma siyasetin bir işi olarak belirlenir. Fakat Aristoteles *NE* kitabını yönetim şekilleri tartışmasına girmeden bitirmektedir. Bu onun *NE*’yi ve ondan belirlenen eylem ve ahlak düşüncesini, politikaya bir hazırlık olarak düşündüğünü göstermektedir. Zira daha önce de belirtildiği üzere, insan eylemleri, siyaset ile bir bütünlük içinde düşünülmektedir. *NE* bu doğrultuda, belirlenen ahlaki kişiliğin ancak siyaset içinde anlamını bulabileceği fikri ile son bulmaktadır.

SONUÇ

İnsan için iyinin ne olduğu sorusundan yola çıkan Aristoteles, teleolojik doğa görüşünün sonucu olarak, insan eyleminin ahlakiliğinin açıklanması hakkında bu doğa görüşüyle uyumlu bir ahlak düşüncesi kurmuş ve insanın ahlaki eylemini bu bağlamda ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Aristoteles’in eylemlerin sonuçlarını da kapsayan, hatta kişinin bütün bir ömrün ahlaki değerlendirme içine dahil edildiği bir ahlak fikri geliştirdiği görülmektedir. Diğer taraftan, Aristoteles’in, *NE* kitabının müstakil bir eser olarak değil, onu politikaya bir hazırlık olarak ve politikanın bütünleyici bir parçası olarak yazması, onun insan eyleminin ahlakilik bağlamında tesisine dair önemli şeyler söylemektedir. Buna göre, Aristoteles pratik ilimler olarak ayırt ettiği ve gayesi iyi olan şehir yönetimiyle birlikte düşündüğü insan eyleminin, bu ilim dahilinde iyi ya da kötü olarak belirlendiği huylar şeklinde ele almaktadır. Aristoteles bu bağlamda her şeyden önce, insanın eylemi ve iyi anlamını gerçekleştirmesini, onun doğası ya da *ergonu* üzerinden temellendirmeyi denemiştir. O, ruhu, akılsal olan ve olmayan ikiliği içinde anlamakta buna bağlı olarak da akılsal olmayan kısmın, akıllı olan kısma itaatinin nefsin erdemi olduğunu söylemektedir. Akılsal olmayan kısma, arzular ve şehvetleri dahil eden Aristoteles, böylece akıllı kısmın hayvanlarla ortak olan kısma hâkimiyetinin erdemliliği ifade ettiğini düşünmekteydi. Diğer taraftan Kant, benzer şekilde insanın bir şahıs ya da fail olarak ortaya çıkabilmesinin imkânını, eylem fikri etrafında kurmaktadır.

Aristoteles'in *orthos logos* fikri ile bağlantılı olarak, erdem'in orta olma ölçütü, modern dönemde Kant'ın nedenselliğe tabi olmayan ve tabi olan arasında yaptığı katı ayrımı ve bunun sonucu olarak, duygular, tutkular ve akıllı eylem arasındaki uçurumu aşabilecek bir imkana sahip olduğunu düşünüyoruz. Zira, iyinin bilgisini ve pratiğini içeren Aristotelesçi erdem düşüncesi, tercihin kendi şartları içinde birey etrafında şekillendiğini söylemektedir. Bedenin akılsal olmayan kısmının gerekleri olarak, tutkular ya da şehvetler, orta olmak kaydıyla insanın iyi yaşamına dahildir. Şu hâlde, mutlu yaşam tutkuların ya da hazların olmadığı bir yaşam değil, fakat itidalin eylemlerin ölçütü kılındığı bir yaşamdır. Bu anlamda orta yol ölçütü, genel geçer bir koşul değildir. Kişinin durumunu temele alan bir, bir gidip gelme, belirleme sürecini ifadesi olarak orta yolun, aynı zaman *orthos logos* yani dosdoğru düşünme niteliği, kişinin bu gidip gelme de kendisi için iyi olanı ortaya çıkarması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, Aristoteles'in ahlak felsefesinin insan eylemini temellendirmedeki bu güçlü yanları modern dönemde ortaya çıkan insanın ahlaklı eyleminin temellerine ilişkin krizi aşma konusunda yeni ufuklar sağlayacaktır.

Notlar

(1) Aristoteles'in etik kavramı ile hocası Platon'un ahlak fikri arasında oldukça büyük bir fark vardır. Platon *Devlet* diyalogunda, iyi ve kötü yani ahlak düzeyi ile, nesnelere ve onların işlevleri yani pragma düzeyi arasındaki bir ilişki Platon erdemi bilgiye bağlı olarak düşünmektedir. Zira her türlü hakiki bilginin, tecrübe ile ilişkili olduğunu söyleyen Platon için erdem, yetilerin kendisinde ve bu yetilerin diğer yetilerle olan ilişkisindeki uyum bağlamında adalet (*dikaion*) olarak ortaya çıkar. Bu doğrultuda erdemler, *philosophia* faaliyetinin kendisinin içinde anlamlı olarak anlaşılabilir. Buna göre, erdemler, *sophos* ile birlikte hakikatin açılmasının adalet ilkesine yönelik olması bakımından bir araya getirme faaliyetidir. Zira *Philosophos*'un *psukhês*inin yetileri ya da *arkhê*leri olarak *logos*, *thumaios* ve *epithumai*, birlik cihetinden adalete yönelir. Bilginin erdem olduğu şeklindeki Sokratesçi fikir de bu bağlamda anlaşılacaktır. Bu anlamda, Aristoteles'in etik kavramı, erdem düşüncesi söz konusu olduğunda, bu bilgi zemininin kesilmesi ile anlaşılabilir bir kavramdır. Oğuz Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016, s. 100-101.

(2) Aristoteles Platon'dan sonra, ahlak ile ilgili konuları ya da iyi ve insan eylemi problemini, teorik felsefeden bağımsız olarak, pratik felsefe altında ele alan ilk isimdir. Bu anlamda Aristoteles, iyi fikrini, pratik felsefe altında, etik, ekonomi ve politika başlığı altında ele alır. Görülecektir ki, Platon'dan farklı olarak Aristoteles, etik olarak düşünülen karakter eğitimi alışkanlıklar üzerinden kuracaktır. Aristoteles, şehir yönetimi ile birlikte düşündüğü insan eylemlerini, bu yönetimin iyi ve kötü davranışları belirlemesi bağlamında kendisine konu

edinmektedir. Anne Marie Pippier, *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 30-31.)

(3) Yazı içinde ayrıntıya girmemek adına belirtilmemesine rağmen, Aristoteles'in yönetim şekillerinin karşıtlarını belirttiği pasaj, insan eylemlerinin siyasetle bağının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Zira, Aristoteles, belirtildiği üzere insani ilişkileri toplumun parçaları olarak görmektedir. Buna göre, ideal yönetim biçimi olarak krallığın karşıtı olarak tiranlık, kötü bir kralın dönüşmesi sonucu ortaya çıkar. Aristoteles şöyle söylemektedir: “yöneticiler kent olanaklarını değere göre dağıtmazlarsa, bütün iyileri ya da onların büyük bir kısmını kendilerine ayırırlarsa, hep aynı kişilere yüksek mevkileri verir, zenginleşmeyi çok önemli tutarlarsa, onların kötülüğü yüzünden aristokrasiden, oligarşiye geçilir. Böylece doğru kişiler yerine az sayıda kötü kişi yönetici olur. Timokrasiden de demokrasiye geçilir. Zira bunlar kapı komşusudur. Timokrazi de çoğunluğun iktidar olmasını ister, çünkü belli bir değerde olan herkes eşit olur. Demokrasi daha az kötü olan bir yönetim. Çünkü yönetim biçiminden sapma daha az.” Aristoteles, *NE*, 1160b5-20.

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Eudomos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara, Ayraç Yayınları, 1997.

Aristoteles, *Ruh Üzerine/De Anima*, çev. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

Çötök, Tufan. *Aristoteles Ahlakının Kurucu Erdemi Olarak Phronêsis*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Felsefe Tarihi Bilim Dalı.

Haşlakoğlu, Oğuz. *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016

Özturan, Hümeýra. *Akıl ve Ahlak: Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014,

Pippier, Anne Marie. *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Satıcı, Murat “Teori ve Pratik Arasında Aristoteles Üzerine”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Temmuz/July 2013, 6(2), 19-50.